

# מאה שנים ל"הצפירה"

מאת יעקב רבי

מצב ומעמד אחב"י, ואלה הדברים הראשיים אשר ניתנו לפנייהם: (א) לכונן סדר נכון להנהגת ענייני הדת בכל מקום; (ב) למצוא דרך הישרה להנחות את היהודים אל מטרת ההשכלה; (ג) להישיר המעקשים המפריעים את היהודים מלשלוח בעבודת האדמה ידיהם, ועוד עניינים פרטיים אחרים. והעורך מאציל ברכתו על דיוני ה"אסיפה": "יהי ה' הטוב עמם ועם מבטא שפתיהם והגיון לבם".

ימי טובה אלה לא ארכו. ב־1863 פרץ המרד הפולני, והופעת שבועון "הצפירה" הופסקה (לאחר 25 גליונות). חיים זליג סלונמיסקי העתיק מושבו לז'יטומיר ונתמנה שם למנהל בית-מדרש הרבנים ולצנזור עברי. בתרל"ד (1874) חידש את עתונו, תחילה בברלין ואחרי-כך שוב בווארשה; ומ־1886 נהפכה "הצפירה" לעתון יומי. חז"ס היה אז כבן 76 — ובמערכת העתון כבר דרך כוכבו של נחום סוקולוב. המייסד האריך ימים: הוא נפטר בתרס"ד, בגיל 94, וגם עתונו התקיים יותר מכל שאר כתבי-העת העבריים. במלחמת-העולם הראשונה נהפך שוב לשבועון, ולאחריה הופיע כעתון יומי, בהפסקות (בין עורכיו בזמנים שונים — י. גרינבוים וי. הפטמן).

## ממציא מכונת-חישוב

מהו שהכשיר את חיים זליג סלונמיסקי לפלס נתיבות בעתונות העברית ולעשות נפשות להשכלה בארץ פולין, שרוב-מניין יהודיה עדיין שרויים היו בתוך חומות של אדיקות, יותר מאחיהם אשר בפלכי רוסיה? גרמו לכך גם נטיות-רוחו, גם נסיבות חייו, הוא נולד בביאליסטוק, ב־1810; בנעוריו מילא כרסו בש"ס ומפרשיו, אלא שכבר אז התנכר בחיבתו ל"החכמת התשבורת" ול"סוד העיבור" ולתכונה. נשא אשה בגיל י"ח והיה סמוך על שולחן חותנו בזאבלודוב. לימים גירש את אשתו ונשא לאשה את בתו של החכם אברהם יעקב שטרן, שהשפיע עליו להשתלב במדעים המדויקים. אותו שטרן היה בו ניצוץ של ממציא, והוא התקין מכונת-חישוב, שחז"ס שקד על שיכלולה. ב־1844 המציא סלונמיסקי מכונת-חישוב משלו, שבעבורה קיבל פרס ממשלתי בסך 2500 רובל ואף הוכתר בתואר "אזרח כבוד". כל אותו שנים עסק בחיבור ספרים במאתימאטיקה, בפזיקה ובאסטרונומיה: "מוסדי חכמה" (1834, על אלגברה), "כוכבא דשביט" (1835, לרגל הופעת כוכב-השביט האלי), "תולדות השמיים" (1838), "יסודי העיבור" (1852). אך פעילות ספרותית זו סיפקה, כנראה, רק את מחצית תאוותו הגדולה לפופולאריזציה של המדע. הספר, במציאות הימים ההם, לא היה מיצרך שווה לכל נפש: "הספרים הם כמשמרות נטועים אצל בעלי האסופות". לעומת זאת, "מכתבי העתים מתחלפים לפי העתים ומשתנים לפי הזמנים, יום ליום יביעו אומר ודברים חדשים, והמון העם התאבים לחדשות ימצאו בהם עניינים שונים, יתענגו עליהם וישכילו על דבר אמת, גם כל איש אשר נמצא אתו דברי חפץ — הוא מתעורר לצאת לדבר עם אחיו בשער, וקנאת סופרים תרבה דעת". העתון מעורר איפוא חילופי ידיעות ודעות ומפרה את המחשבה. נמלך איפוא חז"ס והוציא את "הצפירה", מכתב עתי משמיע חדשות בקרב עם ישורון מכל הדברים הנוגעים להם בענייני המדינה, דברי חכמה ומדע, ידיעות העולם והטבע.

## "צבע הנייר"

ב"ספר היובל של הצפירה", שהופיע ב־1912, נשמעים כמה דברי-בקורת על דרכו של המייסד — וגם הד של בקורת על מגמת העתון בכלל, אף לאחר שעריכתו עברה לידי סוקולוב. בפלייטון שלו, "המליץ, הצפירה וצבע הנייר", שראה אור לראשונה באותו ספרי-יובל, כותב ביאליק:

"הרושם הראשון, העז ביותר, שעשו עלי שני, מכתבי העתים, בא לי, כמובן מאליו, מתוך הצבע, מתוך צבע הנייר שלהם. הנייר של, המליץ, עליו השלום היה לבן מעין צהוב, ושל, הצפירה, תיבדל לחיים — לבן מעין כחלחל... כשהייתי יוצא ביום קיץ לאחורי הפרבר ורואה שם את ערבת החול הצהבהב — מייד עלה בדמיוני, המליץ, וכשראיתי שם ביום החורף את השלג הלבן מעין כחלחל — מייד נזכרה לי, הצפירה..."

ומכותלי-דבריו של ביאליק ניכר, ש"הקייץ" של "המליץ" היה קרוב ללבן מן "השלג" של "הצפירה". כי "המליץ" עסק בין היתר בבעיות יישוב ארץ-ישראל, לחם בהתבוללות, נדרש לענייני לשון. "הצפירה", לעומת זאת, עסקה ב"פוליטיקה כללית", וכמובן — במדע, בדברים שאין בהם כדי לחמם את הלב... ואמנם, אומר ביאליק, "קרוב הדבר שכל באי עולם נחלקים לשני חצאים: החצי האחד, כגון אדומיה-המרה וחמיה-המזג — קוראים את, המליץ, והחצי השני, כגון לבניה-המרה וקרני-המזג — קוראים את, הצפירה..."

## אור שאינו מחמם?

דברים מפורשים יותר בעניין ה"טמפרטורה" של "הצפירה" והטמפראנט של חז"ס כותב י. ניסנבוים ב"ספר היובל" הנ"ל: "יותר מששים שנה עבד חז"ס בספרותנו העברית. כל עבודתו הרבה היתה עבודת השכל, עבודת המוח. הלב, הלב האנושי או העברי, לא לקח חלק גדול בעבודתו זו. אור גדול הכניס חז"ס בבתי ישראל, אור המדעים השימושיים והתבונה ההגיונית, הרחיב את חוג מבטם של בני עמו ופקח את עיניהם להבין בטבע ומחזותיו, אולם החם לא החם האור הזה (המשך בעמ' 6)

הגליון הראשון של "הצפירה" הופיע בווארשה ביום ג', ד' אדר א' תרכ"ב (ולפי מניין-העמים, שאינו מופיע בראש הגליון: 4 בפברואר 1862); היינו, מאה שנים לפני העידן של כיבוש-החלל. אולם, "המכתב העתי המשמיע חדשות" של המשכיל מביאליסטוק וזאבלודוב, ר' חיים זליג סלונמיסקי, קרוב ברוחו ובהזונו אל "אחרית-הימים" של גאגארין-טיטוב-גלן — לאין ערוך יותר מן העתונים הגדולים שהיו יוצאים בזמן ההוא בכרכי מערב-אירופה. וראייה לכך אנו מוצאים כבר באותו גליון ראשון, הפוסע פסיעות מהוססות.

גם אז דיברו על כיבוש החלל — הקרוב יותר, צמובן: חללה של האטמוספירה. איך יסכון האדם להמריא כנשר, לטוס כצפור-נוד? הכדור-הפורה כבר היה אמצאה נושנה: האחים מוגולפיה הפגינהו קבל-עם שש שנים לפני המהפיכה הצרפתית. אלא שנחת הרבה לא היתה ממנו, כדברי חיים זליג במדור "חדשות" של אותו גליון, "כל איש אשר המצאת כדור הפורח באוויר (לופטר בצללאן) לא מוזהר לו, ידע כי חכמי הזמן לא הגיעו עוד אל השלמת ההמצאה הזאת, למשול בהכדור כאוות נפשם, להטותו ולהגיעו אל המקום אשר יהיה הפצם ללכת... אולם לפי דברי מכתבי-העתים, הצליח זה מקרוב אחד מאחינו, יליד ארץ פולין ה' מיסקאווסקי שמו, לחדור אל עומק הדבר, ומצא את הדרך הישרה שיבור לו האדם בנטיית הכדור, ולפי הצעתו, יהיה לאל יד האדם לעופף על פני רקיע השמיים אל מחוז חפצו באין מפריע, ואל כל אשר יחפוץ יטנו. החכם הזה בא לעיר פאריז, והציע את הדבר הנכבד לפני המיניסטרים על כל דבר חכמה ומלאכה, והמה לא איחרו לכונן אסיפת חכמים מיוחדת, להתבונן על יקר ההמצאה הזאת, אשר אין על עפר משלה, ולראות אם יש בכוחה להוציא את הענין לפעולות אדם, מכתבי עת היוצאים בארץ צרפת ישפטו, כי לפי הנראה נכונה היא מאד, ורוח הפראקסיס מתנוסס בקרבה, מי יתן והיה ה' עמו, ואת אשר יעשה הזמן נמהר להודיע לקוראינו הנכבדים."

עתוני צרפת ידעו להעריך את מעשיית האמצאה ("רוח הפראקסיס מתנוסס בקרבה"), אך לא ידעו להסביר, או שלא היה להם עניין בהרצאת ההסבר לפני קוראיהם. בדלית ברירה נאליץ חז"ס להעלות סברה משל עצמו, בהערתי-שוליים:

"ואנחנו מבלי לחדד האמת תחת לשוננו בעניין הזה נוכל להגיד שבכל תחבולות כוחות הטבע הנוודעות לנו כיום, ואשר על ידיהן מצאה החכמה לאל ידה לעשות גדולות ותעצומות, אין אחת בהן אשר תספיק להתיר את השאלה הכבדה הזאת. זולתי באמצעות הכוח הנקרא בחכמת המעכאניק בשם, טעולה החוזרת' (רעאקציאנסקי-ראפט). והתחבולה היותר נכונה להשתמש בכוח הזה אצל הבאללאן הוא על דרך מלאכת הכעמיא, שכאשר נסגיר בחבית סתומה מיץ חמוץ הפחמי שנקרש (פליע-סיגעס קאהלען זייערע), הנה באיזה צד שנפתח פתח קטן בחבית, תלך החבית עם הבאללאן הקשור עמה לקצד שכנגדו, מפאת כוח הנדיפה הגדולה היוצא מפי החבית בלי הפסק, כנודע..."

בדבריו הנמלצים של עורך "הצפירה" מקופלת למעשה הצעה — להניע את הכדור-הפורח במנוע-טיילון...

ועוד יש באותו גליון מס' 1 מאמר של העורך על הטלגראף (עם "המשך יבוא"), וידיעה על "יאור-פלא בממלכת עסטרייך בפלך קערנסהען סמוך לעיר צירקניץ", וקטע קצר על "מין מתכת חדש הנלוש כשעווה ומתקשה בזמן קצר כברזל". וגם חכמת-ישראל לא תחסר: פרק ראשון ממסה של חז"ס על הורדוס מלך ישראל (בעצם: על בעיות הכרונולוגיה של מלכות הורדוס), ורשימה של החכם הנודע יעקב רייפמאן, "אור חדש על מאמר אחד במגילה".

## שוויון זכויות לאחינו-בני-ישראל

אבל זהו רק צד אחד של המטבע החדש שטבעה "הצפירה", והצד השני הוא: ידיעות מארץ רוסיה ומשאר ארצות, המעירות על התקדמות היהודים (בחסד האומות הנאורות, כמובן) לקראת שוויון זכויות. טרם חדר אור החופש והשוויון לכל מקום: רומא, למשל, הנתונה עדיין לשלטון האפיפיור, "עוד לא שכחה להרים דגל קנאת הדת, וזה מקרוב הידשה כנשר נעורי החוק הישן האוסר על בני ישראל להחזיק בביתם עבד או אמה מדת נוצרים; — וכאשר באה השמועה לאוזני הממשלה, כי יש אחדים אשר העיזו להעלים עין מהאיסור הזה, שלחה שוטרי העיר לחקור בביתם על אמתת הדבר ולהעניש את העוברים". אך כבר יש לבני-ישראל יותר מחצי-נחמה. במילאנו אשר באיטליה המשוחררת, נתמנה אחד מאחב"י, החכם ג' י' אסקאלי, להיות מורה לשפת סאנסקריט ולשונות עתיקות וחקרי לשון. ובבתי המ' חוקקים של מדינת וירטמברג, נמנו וגמרו לתת ליהודים שיווי זכויות, תורה וחוקה אחת לכל המסתופפים בצל הארץ". וגם ברוסיה של אלכסנדר השני וראשית-הליבר-ראליזציה כבר נשמעות ישועות-ונחמות: "ניתן הרשיון לאחינו בני ישראל אשר להם מכתבי-תעודה (דיפלאם) מבית מדרש הכללי (אוניווערזיטאט), או כי נעטרו בשם דוקטור, רופא פצעים (כירורג), לשרת בכל עניני משמרת כהונת המדינה, ואם יאבו לשלוח במסחר ידם, הרשות להם נתונה ולעשות מקנה וקניין בכל רחבי הארץ רוסיא באין מפריע..." אפילו "יהודים עובדי-אדמה... יכולים להשיג מאסיפת המשגיחים על איכרי בני נכר וגם מבתי הממשלה על נכסי המדינה רשיון לשלוח ולאחוז במסחר ידם... אך בתנאי מפורש כי יישארו בתוך מספר האיכרים וישלמו את המסים המוטלים עליהם כמשפט". והנה כונסה אסיפת רבנים מטעם הממשלה, "לחוות דעתם ע"ד הטבת

# מאה שנים ל"הצפירה"

(סוף מעמ' 5)

את הלבבות, לא העיר בקרבם רגשות חדשים, לא קרא אותם לחיים חדשים, לא זעזע אותם ולא הרגיזם.

יש מידה של עיוות הדין בהערכה זו. הנכון הוא שחיים זליג סלוננימסקי היה הומאניסט גדול. הקורא את מאמרי-המדע של "הצפירה" בימי צעירותה אינו יכול שלא להתפעל מן הלהט המפעם אותם, להט של איש אוהב. חז"ס אהב את המדעים שלו בכל מאודו — והשתדל לחבבם על המוני בית ישראל בארץ מושבו. והוא היטיב לדעת את תכליתה ותועלתה של חיבה זו. חלוקת העולם ל"שני מחנות", שביאליק מזכירה בפלייטונו, היתה בעצם גם חלוקה גיאוגראפית — בין חטיבת יהודי ליטא ואוקריינה לבין חטיבת יהודי פולין הקונגרסאית. רוב יהודי החטיבה הפולנית, חסידים המקיימים בקנאות אורח-חיים מסורתי, עדיין לא הוכשרו אז, בשנות-הששים של המאה, לשמוע דבר שירה וסיפור; ואמנם מודיע חז"ס בדואר-המערכת לאחד המחברים: "שירים לא נוכל לקבל ממך, חדשות ומועילות נקבל באהבה". לעומת זאת יכלה יהדות פולין, שמסביב לה כבר החל תהליך של תיעוש והתפשטות הקאפיטאליזם — לכרות אוזן אל הוויות-העולם, אל ידיעות וחידושים מחיי המעשה. תחומה של הטכניקה כבר הקיף את וארשה, את לודז' ובנותיה.

"החכמות החיצוניות" התחילו נכנסות לפני ולפנים של החיים היהודיים בארץ זו. דווקא הן — ולא "דברי משל ומליצה" ופולמוס והגות — מסוגלות היו לשמש צינור ראשי להשכלה.

אכן, חז"ס התגדר מאוד בבקעה זו והשתדל באמת ש"לא לזעזע ולא להרגיז" את שלומי-האמונים בקרב יהודי פולין. זהיר היה שלא לפגוע בקודשיהם, ועל כן הוא מתנצל מראש במאמר הפותח של הגליון הראשון:

"וידעתי אמנם כי לא נקלה היא עבודה כזאת להפיק רצון המון העם בארצנו... אבל אחשוב לנכון כי כמוני כמו כל הקוראים בארצנו יודעים מעקשים האלו וידונוגי לכף זכות אם יראוני מתנהג בכבודות לפעמים". ומאת הסופרים-המשתתפים הוא מבקש "כי ישימו לבכם גם הם לבל יהרסו להתרחק הלאה מן המטרה..."

זהירות זו לגבי רגשותיהם של המוני החרדים היתה מידתה של "הצפירה" גם בשנים הבאות, בתקופת עריכתו של סוקולוב. ועם כל זאת היא פתחה לפני הקורא העברי חלונות רחבים ומרהיבים אל העולם הגדול, ורבה זכותה בהפצת דעת בישראל.